

τὸν πνευματικὸν κόσμον του καὶ παρουσιάζει ἢ σχέσις αὐτῇ ἓνα γνώρισμα τῆς εὐρυτέρας ἀνθρωπίνης προσπάθειας πρὸς ἐξιδαλκευσιν τῆς ζωῆς.

Ε. ΚΑΤΑΝΟΗΣΙΣ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

Ὑπὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς δὲν νοοῦμεν τὴν ἐκάστοτε ἐπικρατοῦσαν μὲθον — εἰς τὴν ὁποῖαν διαφαίνεται ἢ τάσις νὰ παρακολουθήσῃ τις ἐπικυριαρχοῦσας ἀντιλήψεις καὶ νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς αὐτάς, ἐφ' ὅσον συναισθάνεται ὅτι οὕτω ἢ ἐκτιμηθῇ τὸ ἐγὼ του, δὲν πρόκειται ὁμῶς ἐκ ταύτης τῆς ἐνεργείας του νὰ προέλθῃ θετική ἐξυπηρέτησις τοῦ ὅλου πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος —, ἀλλ' ἐννοοῦμεν ἐκείνην τὴν ἰδιαιτέραν ἀπόχρωσιν τοῦ πνευματικοῦ περιεχομένου τῆς ζωῆς, ἐκείνην τὴν κοσμοθεωρίαν, ἣτις διαφαίνεται εἰς τὸ σύνολον τῶν τεχνῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν μιᾶς ἐποχῆς καὶ τὴν ὁποῖαν λόγιοι, συγγραφεῖς, καλλιτέχναι, ἐπιστήμονες κλπ., ἀφοῦ ἐπηρεασθῶν ἐκ ταύτης, προσπαθοῦν νὰ τὴν ἐκδηλώσουν. Ἐν ὁμοίᾳ εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος νοήσωμεν μίαν συνεχῆ πορείαν, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ἢ ἀντανακλάται ὁ διαδοχικὰ ἐμφανιζόμενος ἐκάστοτε πολιτιστικὸς κόσμος αὐτῆς, τότε τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς παρουσιάζει ἐκάστοτε μίαν ἐγκαρσίαν τομὴν, μίαν φάσιν τῆς τοιαύτης ἐξελίξεως, τῆς ὁποίας τὴν βίωσιν ἔχει ὁ λαὸς τῆς ἀντιστοίχου ἐποχῆς. Ἐν ὁμοίᾳ ἀντικειμενικὸν πνεῦμα νοήσωμεν ἐκείνην τὴν ὄντοτητα, ἣτις δημιουργεῖται ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, συνέχει εἰς τὸ πλαίσιον τῆς ὅλης τῆς θεωρίας καὶ πνευματικῆς ἀντιλήψεις ἑνὸς λαοῦ, τοῦ ὁποίου παρουσιάζει τὴν πολιτιστικὴν ἀπόχρωσιν, ἔχει κῦρος γενικὸν καὶ ὑπόστασιν, διὰ τὴν ὁποῖαν συνεισέφερον καὶ αἱ δημιουργικαὶ ἐκδηλώσεις τῶν προγενεστέρων γενεῶν, δι' ὅ καὶ διηνεκῶς ἐξελίσσεται, ἐκδηλοῦται δὲ καὶ ἐξωτερικεύεται διὰ τῶν προσπαθειῶν τῶν δημιουργικῶν πολιτιστικῶν ἐκδηλώσεων αὐτοῦ τοῦ λαοῦ — ὁπότε τὰ δημιουργήματα αὐτὰ παριστοῦν κάτι, τὸ ὁποῖον εἶναι σταθερὸν καὶ ἀμετάβλητον πλεον ὡς μὴ ἐξελίξιμον, ἥτοι τὸ ἀντικειμενικοποιημένον πνεῦμα —, τότε τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς περιέχει ἐκείνην τὴν φάσιν τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος — ἐν ἐξελίξει νοομένου —, τὸ ὁποῖον εἰς μίαν μόνην χρονικὴν περίοδον παρουσιάζεται καὶ τοῦ ὁποίου συνεπῶς ἄμεσος ἀποτύπωσις ἢ εἶναι ἓνα ἀντικειμενικοποιημένον πνεῦμα.

1. Προκειμένου ἤδη νὰ ἀντικρύσωμεν τοῦτο τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς τελειότερον διὰ τῆς κατανοήσεως, εἶναι ἀνάγκη νὰ γνωρίσωμεν τὸν τρόπον καὶ τοὺς ὁρους ἢ παράγοντας τῆς δημιουργίας του. Ἰδύνητον ὁμῶς

ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦτο δὲν εἶναι ἀνεξάρτητον τῆς δημιουργικῆς φύσεως τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπομένως βάσις του εἶναι μόνον ὁ ψυχικὸς κόσμος μας, ἤτοι αἱ βιώσεις ὠρισμένων ψυχικῶν παρορμήσεων πρὸς δημιουργικὰς ἐκδηλώσεις. Διὰ τὰ εὑρωμεν ἄρα τοὺς παράγοντας καὶ τοὺς ὄρους τῆς δημιουργίας τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς, πρέπει νὰ εὑρωμεν τὰς δυνάμεις ἐκεῖνας, αἵτινες διαμορφώνουν τὸν ψυχικὸν κόσμον μας καὶ ὑπάρχουν εἰς τὰς βιώσεις μας, οὕτως ὥστε νὰ παρουσιάζουν αὐταὶ μίαν πολιτιστικὴν ἐκδήλωσιν. Ὡς τοιαῦται δυνάμεις θεωροῦνται αἱ κάτωθι:

α) Ἡ πνευματικὴ δημιουργικὴ προσπάθειά μας.

β) Ἡ ἀπαίτησις τοῦ περιβάλλοντος.

γ) Ἡ ἀπαίτησις τῆς παραδόσεως.

δ) Ἐὐ τὸ φαινόμενον τῆς ζωῆς.

α) Ἡ πνευματικὴ δημιουργικὴ προσπάθειά μας.

Εἶναι χαρακτηριστικὸν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἡ πολιτιστικὴ δημιουργία, ἤτοι ἡ ἐμφάνισις πολιτιστικῶν μορφῶν. Τὰ ζῶα ἔρχονται καὶ παρέρχονται ἐκ τῆς γῆς. Ὁ ἀνθρώπος ὁμως ζητεῖ νὰ δημιουργήσῃ κάτι, τὸ ὁποῖον μένει εἰς τὴν ἀθανασίαν. Αὐτὸ τὸ γνῶρισμα, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει τὴν πνευματικὴν ὑπόστασιν τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι τάσις τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος. Ἔχει δὲ ὡς συνέπειαν τὸ μὲν τὰ κεκτημένα ὑπὸ τῶν προγενεστέρων πολιτιστικῶν ἀγαθῶν καὶ αἱ ἀποκαλυφθεῖσαι διὰ τῆς προσπάθειας ἐκείνων ἀλήθειαι νὰ ἀποτελοῦν διὰ τοὺς μεταγενεστέρους τὴν βάσιν πάσης περαιτέρω δημιουργικῆς ἐκδηλώσεως, τὸ δὲ οὐδεμίαν δημιουργίαν νὰ παρουσιάζεται, ἂν πρότερον δὲν λάβῃ χώραν ἡ ἐπεξεργασία τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως καὶ ἂν δὲν ἐπέλθῃ ἡ βίωσις τῆς ὄντοτης ταύτης ὁμοῦ μετὰ τῆς τελεολογικῆς γοητείας της, ἤτοι ἡ συνείδησις ἐνὸς σκοποῦ, ὑπὸ τοῦ ὁποῖου αὕτη γοητεύεται. Τότε παρουσιάζεται δυναμικὴ ἐσωτερικὴ δημιουργικὴ ἔντασις. Ἀνωτέρα ψυχικὴ παρόρμησις, ἐμπνεομένη ὄχι ὑπὸ ἐνστικτων, ἀλλ' ὑπὸ ἀληθειῶν καὶ ἀξιῶν, ἀξιολογικὴ ἔρευνα ἐντατικὴ μέχρι αὐτοθυσίας, εὐσυνειδησία ὡς πρὸς τὴν βαρύτητα τῆς ἐρεῦνης, προτιθεμένης νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὴν ὅλην ἀνθρωπότητα, καὶ ἀντίληψις τῆς αἰωνιότητος τῆς ἀποκαλυπτομένης ἀληθείας, ἀποτελοῦν τὰ γνωρίσματα, ἅτινα ὄχι μόνον διέπουν τὴν βίωσιν τῆς δημιουργίας ταύτης, ὄχι μόνον διαμορφώνουν τὸν ψυχικὸν κόσμον μας καὶ παρουσιάζουν τὴν πρώτην δύναμιν διὰ τὴν ἐμφάνισιν τῆς πολιτιστικῆς ἐκδηλώσεως, ἀλλὰ καὶ μεταφέρουν τὸν ἀνθρώπον ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν αὐτοῦ εἰς ἀνώτερον θεῖκον πλαίσιον.

β) Ἡ ἀπαίτησις τοῦ περιβάλλοντος. Ἡ ἐσωτερικὴ ὡς

ἄνω προώθησις τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι νοητὴ ἄνευ ἐξωτερικῆς ἐκδηλώσεώς της, ἄνευ δηλαδὴ ἀποτυπώσεώς της ὄχι ὑπὸ τρόπον φυσιογνωμικόν, ἀλλ' ὑπὸ ἀντικειμενικοποιημένην ἐμφάνισιν (Darstellung). Πρέπει ἢ ψυχικὴ παρόρμησις, διὰ τὴν ἰκανοποιηθῆ, τὴν ἀπολήξῃ εἰς μίαν θετικὴν ἐκδήλωσιν, εἰς ἓνα ἀντικειμενικὸν κόσμον ἰκανὸν τὴν ἀντικρουσθῆ ὑπὸ τῆς γνώσεως καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων, ἥτοι, ὅπως λέγει ὁ Hegel, πρέπει τὸ πνεῦμα τὸ ἀποκαλυφθῆ¹. Ἡ ἐκδήλωσις=ἀποκάλυψις αὕτη παρουσιάζεται τὸ μὲν ὑπὸ μορφήν ἰδεῶν καὶ ἀξιῶν, αἵτινες ἑναρμονίζονται καὶ μὲ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς, ἐξ οὗ ἢ ἐποχικὴ ἀπόχρωσις τοῦ πνεύματος, τὸ δὲ ἀπὸ τὰς βιώσεις τούτων ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες προσπαθοῦν τὴν ἀνανεώσουν τὰς ἰδέας καὶ ἀξίας αὐτὰς εἰς πολιτιστικὰς μορφάς. Μὲ τὴν βίωσιν τοῦ ὑπερατομικοῦ πλαισίου τῶν ἰδεῶν καὶ ἀξιῶν καὶ μὲ τὸν χαρακτήρα τοῦ πνεύματος, τὸ ὅποσον κυριαρχεῖ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους, κατορθώνεται μίαν ὄλικήν ἐκδήλωσιν ἐκείνου, τὸ ὅποσον κεντρίζει καὶ ἠλεκτρίζει τὴν ψυχὴν αὐτῶν. Οὕτω τὸ πλαίσιον τῶν ἰδεῶν καὶ ἀξιῶν, ἐφ' ὅσον ὑπὸ τὴν γοητείαν αὐτοῦ ὄρων ὁ ἀνθρώπος μᾶς δίδει τὸ ἀντικειμενικοποιημένον πνεῦμα, ἀποτελεῖ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς καὶ μίαν φάσιν, ἢ ὅποια ἀποκαλύπτεται ἐκ τοῦ ὄλου πνεύματος. Καὶ ἐδῶ ἐγκεῖται τὸ ἰδιαίτερον χαρακτηριστικὸν τῆς πνευματικῆς ταύτης ὄντοῦ τοῦ πνεύματος. Ἀθάνατον κατὰ τὴν φύσιν του, λαμβάνει κατὰ τὰς ἀνάγκας καὶ ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς διὰ τὴν συνειδητοποίησιν του ἀπόχρωσιν ἐποχικὴν, ἐνῶ παραλλήλως γεννᾷ τὴν παρόρμησιν καὶ τὰς εἰς τὸ ὑποκείμενον, ὅταν ἐκεῖνο λάβῃ τὴν βίωσιν τούτου, τὴν ἐκδηλωθῆ, ταῦτοχρόνως δὲ ἐπιζητεῖ καὶ προκαλεῖ ψυχικὴν καὶ πνευματικὴν προώθησιν τῶν ἀνθρώπων. Οὕτω, καίτοι τὸ πνεῦμα εἶναι ὄντοῦ ὑπερατομικῆς, μᾶς δημιουργεῖται ὁμοίως ἢ ἀντίληψις ὅτι ἀναπτύσσεται ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων καὶ μόνον σαφῶς διαφαίνεται ὅτι ἀναδρομικῶς ἐπενεργεῖ ἐπὶ τῶν δημιουργούντων ἀνθρώπων, ὥστε αὐτοὶ τὴν γοητεύονται ἀπὸ τὰ πολιτιστικὰ δημιουργήματά των καὶ τὴν ἐξακολουθοῦν τὴν περαιτέρω δραστηριότητα. Ἐπιτακτικὴ ἄρα ἀνάγκη ἐκ τοῦ περιβάλλοντος ἐπιβάλλει εἰς τὸν ἀνθρώπον τὸν ἀγῶνα πρὸς δημιουργίαν. Ἐφ' ὅσον δέ, ὡς εἶδομεν, ἢ δημιουργία αὕτη καθορί-

1. Ed. Spranger: Geist und Seele κλπ., σ. 373 «Der Geist muss sich offenbaren».

ζεται ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, τοῦτο δὲ ἐκδηλοῦται τὸ μὲν ὑπὸ μορφήν ἀξιῶν καὶ ἰδεῶν, τὸ δὲ ἀπὸ τὰς βιώσεις τούτων ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, ἔπεται ὅτι τὸ περιβάλλον, ὅπερ θὰ προβάλλῃ ἀπαιτήσεις πνευματικῆς δημιουργίας εἰς τὸν ἄνθρωπον, θὰ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὰς ὕλικὰς ἐκδηλώσεις, ἔνθα ἀποτυπώνονται αἱ ἀξίαι καὶ ἰδέαι αὐταί, ἦτοι ἀπὸ τὰς πολιτιστικὰς μορφάς. Τοῦτο τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, ὅχι μόνον θὰ καθορίσῃ τὴν δημιουργίαν, ἀλλὰ καὶ θὰ ἐντείνεται ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους, οἵτινες ἔχουν περισσότερον τὴν βίωσιν τοῦ ὑπερατομικοῦ εἰς τὴν ψυχὴν των, ἦτοι ἀπὸ τὰς προσωπικότητας. Διὰ μέσου τούτων θὰ ἀντανακλῶνται αἱ βαρύτεραι ἰδέαι καὶ ἔννοιαι τῆς ἐποχῆς καὶ θὰ δημιουργῆται γοητεία, ἡ ὅποια θὰ προκαλῆ πολιτιστικὴν δημιουργίαν.

γ) Ἡ ἀπαίτησις τῆς παραδόσεως. Φαίνεται ὅτι ἡ ἀνθρωπότης, βραδέως ἀλλ' ἀδιαμφισβητήτως βαίνουσα πρὸς τελείωσιν, ἐπιφέρει μὲ τὴν ἐκάστοτε δημιουργικὴν ἐκδήλωσίν της τὴν βαθμιαίαν ἀποκάλυψιν τοῦ πνεύματος. Διότι ἡ ἀνθρωπότης ἐπιζητεῖ μὲ θερμὴν προσπάθειαν νὰ ἀπελευθερωθῇ ἀπὸ τὸν δεσμὸν τοῦ χρόνου καὶ νὰ συλλάβῃ ἢ νὰ προσφέρῃ κάτι διαρκές, τὸ ὅποion ἢ μεταβολὴ τοῦ χρόνου θὰ κρατῆ ἄθικτον. Εἰς τὴν ἐκανοποίησιν αὐτῆς τῆς ἀπαιτήσεως στρέφονται τὰ γεγονότα ἢ συμβάντα, τὰ ὅποια ἀποτυπώνονται εἰς μνημεῖα διὰ νὰ διδάξουν τοὺς μεταγενεστέρους, ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀπαίτησιν ἐκκολάπτεται ὁ πόθος τοῦ ἀνθρώπου διὰ μίαν αἰωνίαν δόξαν, αὐτὴν τέλος τὴν ἀνάγκην θὰ πληρώσῃ ἢ ζήτησις μιᾶς τάξεως ἀνθρωπίνης ζωῆς, ἣτις θὰ ἰσχύσῃ ὑπὲρ χρόνον καὶ τόπον¹. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη προσπάθεια, ἐφ' ὅσον γίνεται καὶ ἐκ μέρους προγενεστέρων γενεῶν, σημαίνει :

αα) Ὅτι τὸ παρελθὸν εἶναι μίαν βάσιν, ἣτις, ὡς βαθμὶς κλίμακος νοουμένη, στηρίζει τὸ μεταγενέστερον καὶ ὑψηλότερον. Οὐδεμίαν ἀνωτέρα βαθμὶς νοεῖται ἄνευ τῆς προηγουμένης φάσεως.

ββ) Ὅτι τὸ παρελθὸν τοῦτο μὲ ταύτην τὴν βαρύτητά του δεικνύει μίαν δυναμικότητα, ἣτις ὅχι μόνον διαφαίνεται εἰς τὴν προώθησιν, τὴν ὅποian ἐνέχει ἐν ἑαυτῇ πρὸς εὐρυτέραν ἐξέλιξιν, εἰς τὴν φύσει τ.ἔ. ἐξελικτικὴν ὄντοτήτά του, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν πρόκλησιν, τὴν ὅποian γεννᾷ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἵνα μὲ τὴν προσπάθειάν των πραγματοποιηθῇ ἡ ἐξέλιξις του.

γγ) Ὅτι μὲ ταύτην τὴν δυναμικότητα δικαιολογεῖται ἡ ἀποδοχὴ δυνάμεων εἰς τὸ παρελθόν, τὸ κληροδοτούμενον εἰς ἡμᾶς ὡς πα-

1. R. Eucken : Die geistesgeschichtliche Bedeutung der Bibel, σ. 17.

ράδοσις, αἴτινες καὶ ἡμᾶς γοητεύουν καὶ τὸ παρὸν διαμορφώνουν ¹.

Αἱ δυνάμεις αὐταὶ τοῦ παρελθόντος ἀφοροῦν κυρίως τὸ πνευματικὸν ἐκεῖνο κεφάλαιον καὶ περιεχόμενον, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τὴν συνείδησιν πεπερασμένων δημιουργῶν ἐξεκολάφθη, τ. ἔ. ἐπὶ προηγουμένης κληρονομίας στηριχθὲν καὶ δημιουργηθὲν αὐτοαπεκαλύφθη, ὑπὸ τῆς συγχρόνου δλότητος ἀνεγνωρίσθη καὶ ἤδη διὰ τῶν μορφῶν, ἀλλὰ καὶ συναισθηματικῶς μετὴν ἐπικυριαρχίαν, τὴν ὁποῖαν ἐξασκοῦν οἱ πρόγονοι ἐπὶ τῶν μεταγενεστέρων, εἰσέρχεται εἰς νέας συνειδήσεις. Ἡ συναισθηματικὴ αὕτη βαρύτης τῶν προγενεστέρων ἐπὶ τῶν μεταγενεστέρων, ἣτις φανερώνεται εἰς τὴν ἐκτίμησιν καὶ ἀποδοχὴν πάσης ἀντιλήψεως ἐκείνων, παρουσιάζει τὴν πρώτην δύναμιν, τὴν ὁποῖαν ἔχει τὸ πνευματικὸν περιεχόμενον τῆς παραδόσεως.

Ἡ τοιαύτη δυναμικὴ κληρονομία τοῦ παρελθόντος συνυφαίνεται βεβαίως μετὸν χαρακτήρα τοῦ λαοῦ, ὅστις ὑπὸ ὠρισμένον πνεῦμα ἐργάζεται καὶ δημιουργεῖ, διότι ἀπορρέει ἐκ τῆς ψυχοσυνθέσεως καὶ ιδιορρυθμίας τούτου, μᾶς χαρακτηρίζει ἐν τούτοις καὶ καθορίζει καὶ τὴν κατεύθυνσιν ἢ γενικὰ τὸ πλαίσιον, ἐνθα ἡ ἐξέλιξις ὀφείλει νὰ χωρήσῃ, ἐφ' ὅσον θέλει νὰ ἐξυπηρετηθῇ ὑπὸ τοῦ παρελθόντος. Τὸ ὀφείλει δὲ τοῦτο παριστάνει καὶ ἄλλην δύναμιν τῆς παραδόσεως, ἣτις γεννᾷ τὸν σεβασμὸν πρὸς τὰ χαρακτηριστικά, τὰ ὁποῖα ἐκ τῆς ψυχῆς τοῦ λαοῦ τούτου προέρχονται. Τὸ ὀφείλει τοῦτο, καὶ ὅταν ἀκόμη πρόκειται περὶ ἀρνητικῆς ἐξυπηρετήσεως τοῦ μεταγενεστέρου ἐκ τῆς παραδόσεως, ἔχει τὴν δυναμικότητά του, διότι ἄνευ τῆς ἐμφανίσεώς του δὲν θὰ ἐξηναγκάζετο τὸ πνεῦμα νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν κατεύθυνσιν καὶ τὴν στροφὴν, τὴν ὁποῖαν προσέλαβεν. Ἡ παράδοσις ἄρα μᾶς δίδει τὸν ρυθμὸν τῆς πολιτιστικῆς μας ζωῆς, ἐκ τῆς ὁποίας ἀναφαίνεται τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς.

δ) Τὸ φαινόμενον τῆς ζωῆς. Καὶ ἡ ζωὴ ὡς φαινόμενον παρουσιάζει ἄλλην δύναμιν καὶ μάλιστα πρωταρχικὴν διὰ τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς. Διότι οὐδεμίαν πνευματικὴν ὑπόστασις εἶναι νοητὴ πέραν τοῦ πλαισίου τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων. Αὕτη ἡ ζωὴ μᾶς παρουσιάζει τὰς θέσεις καὶ ἀντιθέσεις, αἴτινες μετὰ τὰς ψυχικὰς καταστάσεις τῶν ἀνθρώπων, μετὰ τῶν ὁποίων συνδέονται, παρορμοῦν πρὸς βούλησιν καὶ εὐνοοῦν τὴν ἐμφάνισιν τοῦ πνευματικοῦ στοιχείου. Αὕτη μᾶς ἐμφανίζει μίαν πολύπλοκον καὶ πολυσχιδῆ συγκρότησιν τῶν ἀνθρώ-

1. Th. Litt: Geschichte und Leben, Leipzig, 1930, σ. 186, 238.

πων, ἔνθα παρελθὸν καὶ παρὸν συναλλάσσονται διὰ τὴν ὑπόδειξιν κοινῶν ἀπαιτήσεων, τῶν ὁποίων ἡ ἱκανοποίησις ὀδηγεῖ πάλιν εἰς τὴν ἐμφάνισιν πνευματικοῦ περιεχομένου. Εἰς τὴν ζωὴν ὁμοῦ παρουσιάζεται ἀκόμη καὶ μία μεταφυσικὴ δύναμις, ἡ ὁποία μεταφέρεται καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς μετὰ τὴν κυρίαρχον βαρύτητα, τὴν ὁποίαν διαδηλώνει. Τὴν μεταφυσικὴν ταύτην δύναμιν μᾶς ἐρμηνεύουν τὰ κάτωθι χαρακτηριστικά :

αα) Εἰς πᾶσαν φάσιν τῆς ἐξελίξεως τοῦ πνεύματος παρουσιάζεται μία δύναμις, ἥτις κατὰ μεταφυσικὸν τρόπον συνδέει ἐκάστην ἐμφάνισιν τῆς φάσεως ταύτης πρὸς τὸν σκοπὸν καὶ πρὸς τὸ τέλος τῆς ὅλης ἐξελίξεως. Πάντοῦ ἀντικρῦζει τις ἓνα ῥόλον τοῦ παρόντος διὰ τὸ μέλλον. Ἡ δύναμις αὕτη μάλιστα προσδιορίζει καὶ τὸν τρόπον τῆς συνδέσεως καὶ συσχετίσεως τῆς φάσεως πρὸς τὸ τέλος τῆς ἐξελίξεως.

ββ) Εἰς πᾶσαν δημιουργικὴν βούλησιν παρουσιάζεται ὡς βᾶσις ἓνα ἀξιολογικὸν συναίσθημα, ἓνα συναίσθημα δηλονότι, τὸ ὁποῖον μᾶς παρορμᾷ πρὸς πολιτιστικὴν δημιουργίαν. Αὕτη ἡ παρόρμησις δύναται νὰ συσχετισθῇ μόνον μετὰ μίαν μεταφυσικὴν τάσιν τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία ποθεῖ τὴν τελειωσιν. Αὐτὴν ἐπιζητεῖ νὰ φθάσῃ ὁ ἀνθρώπος διὰ τῆς βαθμηδὸν ἀποκαλύψεως τοῦ πνεύματος. Μίαν τοιαύτην τάσιν ἀντικρῦζομεν εἰς τὴν προσαρμογὴν τοῦ ἀτόμου πρὸς τὴν ὁλότητα, ἔνθα αἱ ἀτέλειαι τοῦ ἐπὶ μέρους ἀνθρώπου θὰ περιστέλλωνται, ἢ εἰς τὴν προσαρμογὴν τῶν ἀνηλίκων πρὸς τοὺς ἐνήλικας, ἔνθα πάλιν ἡ ἀγνοια τῶν μικρῶν θὰ ἐκμηδενίζεται, ἢ καὶ ἀκόμη εἰς τὴν — παρὰ τὴν ἔλλειψιν τῆς σχετικῆς γνώσεως τοῦ ἀνθρώπου — δρᾶσιν τούτου κατὰ συναίσθηματικὰς πολλάκις παρορμήσεις, τὰς ὁποίας συνηθίζομεν νὰ ἐρμηνεύωμεν ὡς προαισθήσεις.

γγ) Εἰς πᾶσαν δημιουργίαν δροῦν, ὡς εἶδομεν, εἰς τὴν ψυχὴν τῶν ἀνθρώπων ἐν συνδυασμῷ δύο δυνάμεις κατὰ τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν, ἧτοι μία ἐσωτερικὴ, ἔμμονος (immanent), ἀναφερομένη εἰς τὸν ἐσωτερικὸν πόθον ἢ νομοτέλειαν, τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ φορεὺς τῆς ψυχοπνευματικῆς δυνάμεως πρὸς δημιουργίαν, καὶ μία ἐξωτερικὴ, ὑπερβατὴ (transcendent), ἀναφερομένη εἰς τὴν ἀπαίτησιν τοῦ περιβάλλοντος καὶ εἰς τὴν ἀναδρομικὴν ἐπίδρασιν τῶν πολιτιστικῶν μορφῶν.

Τὸ φαινόμενον ἄρα τῆς ζωῆς κατόπιν τῆς μεταφυσικῆς αὐτῆς δυνάμεως δὲν δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸ πλάτος. Ἡ ζωὴ ὁμοῦ μετὰ τὰς σχέσεις καὶ τὰς ἀπαιτήσεις αὐτῆς ἐξυφαίνει :

αα) Τὰς προσωπικότητας, τ.ἔ. ἐνεργὸν δημιουργικότητα τῶν ἐπὶ μέρους ἀνθρώπων.

β6) Τὸ κῦρος τῶν ἀξιών, ἤτοι ἰδανικά, ἄτινα ὄχι μόνον τὸ θέλγητρον τῆς ζωῆς ἀποτελοῦν, ἀλλὰ καὶ παρορμήσεις καὶ ἐπιδόσεις εἰς τὰ ἐπὶ μέρους ἄτομα διὰ τῶν βιώσεων αὐτῶν ὑποκινοῦν. Αὗται αἱ ἀξίαι μὲ τὴν εἰδικήν των ὑπόστασιν (Spezialisierung), διὰ τῆς ὁποίας χρωματίζουσι τὴν ψυχικὴν ζωὴν μας, προκαλοῦν εἰδικὰς ἀντιστοίχους πολιτιστικὰς δημιουργίας.

γγ) Τὰς ἠθικὰς συνεπειὰς τῶν ἐνεργειῶν τῶν ἀνθρώπων, ἤτοι τὴν διαρρυθμίσιν τῆς δράσεως αὐτῶν κατὰ παραδεδομένας εἰς τὴν ζωὴν ἀρχάς, ὥστε τὸ περιεχόμενον αὐτῶν νὰ διακατέχη πᾶσαν σκέψιν καὶ δράσιν τῶν ἀνθρώπων.

Τόσον δὲ ἡ δημιουργικὴ ἐκδήλωσις τῆς προσωπικότητος, ὅσον καὶ τὰ θέλγητρα τῶν ἀξιών, ὅσον ἐκ τρίτου καὶ αἱ ἀρχαὶ τῆς ζωῆς, αἵτινες καθορίζουσι τὴν ἠθικὴν δρᾶσιν, εἶναι στοιχεῖα ὑποδηλοῦντα τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς. Οὕτως εἰς τὴν ζωὴν βλέπομεν τὴν πηγὴν αὐτοῦ τοῦ πνεύματος, τὰ κίνητρα, ὑπὸ τῶν ὁποίων διέπεται, καὶ τὸν ρυθμὸν, τὸν ὁποῖον εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἐπιβάλλει. Εἶναι ἄρα ἡ ζωὴ ὁ δυναμικώτερος παράγων τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς. Ἐπειδὴ δὲ ἡ νεότης παρουσιάζει ἕνα πληθωρισμὸν ζωῆς, ἔπεται ὅτι θὰ ἐνισχύη καὶ θὰ κατευθύνῃ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς χαρακτηριστικώτερον μὲ τὰ διαφέροντά της, τὸν πόθον της καὶ τὴν παρόρμησίν της.

Συγκεφαλαιοῦντες βλέπομεν ὅτι ἡ προσπάθεια τῶν ἀνθρώπων, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἀποκάλυψιν ἀληθειῶν καὶ πολιτιστικῶν ἀγαθῶν, ἡ ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ περιβάλλοντος ἀναδρομικὴ ἐπίδρασις αὐτῶν τῶν ἀγαθῶν πρὸς περαιτέρω ἐξέλιξιν, ἡ συμβολή, τὴν ὁποίαν αἱ δυνάμεις τῆς παραδόσεως παρέχουν διὰ πᾶσαν νέαν δημιουργίαν, καὶ τέλος ἡ ζωὴ μὲ τὸ πλαίσιον τῆς δράσεως, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει, εἶναι οἱ δυναμικώτεροι παράγοντες, οἱ ὁποῖοι διαμορφώνουν καταλλήλως τὸν ψυχικὸν κόσμον μας, ὥστε νὰ ἀναδειχθῇ ἐκάστοτε ἐκείνη ἡ φάσις τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος, τὴν ὁποίαν ὀνομάζομεν πνεῦμα τῆς ἐποχῆς.

2. Ἄν ἤδη θελήσωμεν νὰ ἐρευνήσωμεν τὸν τρόπον τῆς τελειοτέρας αὐτοῦ κατανοήσεως, θὰ πρέπη νὰ στραφῶμεν πρὸς αὐτοὺς τοὺς παράγοντας τῆς δημιουργίας του ἢ καὶ πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἐκδηλώσεώς

του. Κατόπιν τούτου ὡς μέσα διὰ τὴν τελειότεραν κατανόησιν ἔχομεν τὰ ἑξῆς :

- α) Τὰς πολιτιστικὰς μορφάς.
- β) Τοὺς χαρακτήρας τῆς ἐποχῆς.
- γ) Τὸ περιεχόμενον τῆς παραδόσεως.
- δ) Τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς.

α) *Κατανόησις τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς διὰ τῶν πολιτιστικῶν μορφῶν.* Αἱ πολιτιστικαὶ μορφαὶ εἶναι, ὡς εἶδομεν, ἡ ὕλική ἐμφάνισις τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς. Διότι αὐταὶ ὄχι μόνον προϋποθέτουν μίαν ἐπεξεργασίαν ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ ἀντιλήψεις καὶ αἱ κατευθύνσεις αὐτῶν ἐνεφίλοχώρησαν καὶ εἰς τὰ δημιουργήματά του, τὰς πολιτιστικὰς μορφάς, ἀλλὰ καὶ ἀκόμη ἀποτελοῦν ἕν κάτοπτρον τῆς ὀριζοντίου τομῆς τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος ἐνὸς λαοῦ κατὰ μίαν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπεκαλύφθη ἤδη μία φάσις τοῦ ὅλου πνεύματος. Τὰ γνωρίσματα τοῦ πνεύματος τούτου ἐναρμονίζονται πρὸς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἐξεικονίζονται ὑπὸ τῶν μορφῶν. Διότι εἰς τὰς μορφάς αὐτὰς διαφαίνεται μία ταυτότης μορφῆς καὶ περιεχομένου¹, μία ἁρμονία συνθέσεως καὶ ἀλληλεπιδράσεως, διὰ τοῦτο δὲ καὶ μία ἐξυπηρέτησις ὑπὸ αὐτῶν τῶν τάσεων τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς. Κατανόησις ἄρα τούτων — καὶ ταύτην τὴν μορφήν τῆς κατανοήσεως ἔχομεν ἤδη ἀνωτέρω (Β' Μορφή) ἀντικρῦσαι — ἔχει ὡς συνέπειαν τὴν κατανόησιν τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς, τὸ ὁποῖον ἐξωτερικεύουν.

β) *Κατανόησις τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς διὰ τῶν χαρακτήρων.* Οἱ χαρακτήρες ἀποτελοῦν, ὡς εἶδομεν, μὲ τὰς δημιουργικὰς ἐπιδόσεις τῆς ψυχῆς των τοὺς δυναμικοὺς φορεῖς τῶν πολιτιστικῶν ἀποχρώσεων τῆς ἐποχῆς. Διότι διὰ μέσου τῆς ἀτομικότητός των καὶ τῆς πολιτιστικῆς δράσεώς των ζῆ καὶ ἐν ἱστορικῶ ἀναπτυχθέν καὶ διαμορφωθέν ὑπερατομικὸν κοινὸν πνεῦμα². Ἐπὶ πλεόν αὐτοὶ μὲ τὰς πολιτιστικὰς των κατευθύνσεις — κοινωνικὰς, καλαισθητικὰς κλπ. — ἀντιλαλοῦν ἐν τῇ συνόλῳ των τὰς ἁρμονικῶς πρὸς ἀλλήλας συνυφασμένας κατευθύνσεις τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς, οὕτως ὥστε ἡ ἁρμονικὴ ἀλληλοεξυπηρέτησις τῶν χαρακτήρων ἀπὸ τὰς διαφόρους αὐτῶν κατευθύνσεις γὰ ἀντανακλᾷ εἰς τὴν ἁρμονικὴν σύνθεσιν τῶν κατευθύνσεων αὐτῶν ἐντὸς

1. Th. Litt: Philosophie und Zeitgeist, σ. 22.

2. Ed. Spranger: Bemerkungen zum Strukturbegriff in der Geisteswissenschaften, σ. 96, (Struktur und Ganzheit II).

τοῦ πλαισίου τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς. Παρουσιάζεται δὲ ἡ ἀρμονικὴ σύνθεσις, διότι, ὡς γνωρίζομεν, αἱ κατευθύνσεις προέρχονται ἀπὸ τὴν ὑπὸ τῶν χαρακτήρων τούτων διαφορετικὴν βίωσιν τοῦ ὑπερατομικοῦ πλαισίου τῶν ιδεῶν καὶ ἀξιῶν τῆς ἐποχῆς, αἵτινες μὲ πᾶσαν γοητεῖαν ἠλεκτρίζουν ἀντιστοίχως τὰς ψυχὰς αὐτῶν, τοὺς κοινωνικοὺς μὲ κοινωνικὰς βιώσεις, τοὺς καλαισθητικοὺς μὲ καλαισθητικὰς κλπ. Οὕτως ὄχι μόνον διὰ τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς κατανοοῦμεν τοὺς χαρακτήρας, ἀλλὰ καὶ ἀντιστρόφως διὰ τούτων, ἐφ' ὅσον αὐτοὶ διαδηλώνουν τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, κατανοοῦμεν τὸ πνεῦμα ἐκείνης¹.

Περισσότερον ὁμως ὀδηγοῦμεθα εἰς τὴν κατανόησιν ταύτην ἀπὸ τὰς πνευματικὰς ἐνεργείας καὶ κατευθύνσεις τῶν *μορφωμένων*. Ἀναφέρομεν τὴν τάξιν τῶν μορφωμένων, διότι ἡ μόρφωσις ἀποτελεῖ πάντοτε δι' ἐκάστην ἐποχὴν γνῶρισμα ἐναρμονίσεως τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ ἐπικρατοῦν πολιτιστικὸν πνεῦμα καὶ δὴ πρὸς τὸ ἀξιολογικὸν στοιχεῖον τοῦ πνεύματος τούτου. Οὐδέποτε μίᾳ ἐνέργειᾳ ἐνὸς χαρακτήρος, ὅσονδῆποτε καὶ ἂν θεωρῆται ἀξιολογικὴ ὑπὸ ἄλλων μεταγενεστέρων γενεῶν, θὰ παρουσιάσῃ τὸ γνῶρισμα τῆς μορφώσεως διὰ τοὺς συγχρόνους του, ἢ θὰ εἶναι οὕτως ἀναγνωρίσιμος ὑπ' αὐτῶν, ἂν ἡ ἐνέργεια αὕτη δὲν χαρακτηρίσῃ τὴν σύνθεσιν ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ χαρακτήρος τῶν ἀρχῶν τοῦ πνευματικοῦ περιβάλλοντός του, ἂν γενικὰ δὲν γοητεύῃ τοὺς συγχρόνους του. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἔννοια τῆς μορφώσεως ποικίλλει κατὰ ἐποχάς. Ἐὰν στοιχεῖα ἄρα, τὰ ὅποια ἐκάστοτε χαρακτηρίζουν τὴν μόρφωσιν, ὀδηγοῦν καὶ εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς.

γ) *Κατανόησις τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς διὰ τοῦ περιεχομένου τῆς παραδόσεως.* Ἐφ' ὅσον, ὡς εἶδομεν, τὸ περιεχόμενον τοῦ παρελθόντος συνήργησε μὲ τὰς δυνάμεις, τὰς ὁποίας ἐν ἑαυτῷ ἐγκλείει, εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς, εἶναι φυσικὸν νὰ προσπαθήσῃ ὁ κατανοῶν νὰ ἀντικρύσῃ τὰς δυνάμεις αὐτὰς τοῦ παρελθόντος, ἵνα τελειότερον κατανοήσῃ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς. Φιλοσοφικὴ καὶ ἱστορικὴ μόρφωσις αὐτοῦ θὰ διευκολύνῃ αὐτὸν εἰς τὴν ἀντίκρυσιν τοῦ γεγονότος τῆς ἐξελίξεως τοῦ πνεύματος ἐκ μιᾶς προηγουμένης φάσεως κατόπιν θετικῆς ἢ ἀρνητικῆς ἐξυπηρετήσεώς του ὑπ' ἐκείνης, θὰ συντελέσῃ νὰ εὔρη τὰ κίνητρα, αἵτινα ἐγοήτευσαν τοὺς ἀνθρώπους τῆς προηγουμένης φάσεως, νὰ ἀντικρύσῃ τὸν ῥόλον, τὸν ὅποιον διὰ τὴν ἐξέλιξιν ταύτην ἔπαιξαν αἱ προσωπικότητες ἢ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, νὰ ἐρμηνεύσῃ ἀκόμη τὸν ψυχικὸν δεσμὸν τῶν μεταγενεστέρων

1. *Eid.* Spranger: Probleme der Kulturmorphologie, Berlin, σ. 38.

ἔναντι τῶν προγενεστέρων γενεῶν καὶ τὸν τρόπον, καθ' ὃν μένουσιν πιστοὶ οἱ πρῶτοι εἰς τὰ πάτρια, τὰ ὅποια οἱ προγενέστεροι ἐκκληροδότησαν, καὶ γενικὰ νὰ ὑπείσέλθῃ εἰς τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν ἡ καμπὴ τοῦ πνεύματος σημειώνει ἔναντι τῶν προγενεστέρων. Ὄταν ὁ κατανοῶν δυνηθῇ νὰ συλλάβῃ καὶ τὴν ὑπόστασιν τούτων, τότε καὶ ἡ κατανόησις τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς τελειότερον ἐπιτυγχάνεται.

δ) *Κατανόησις τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς διὰ τῶν ἐκδηλώσεων τῆς ζωῆς.* Ἡ ὑπόστασις τῆς ζωῆς διαφαίνεται, ὡς γνωρίζομεν, εἰς τὰς διαφόρους καταστάσεις καὶ σχέσεις μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, καθορίζεται ἀπὸ τοὺς δεσμοὺς τούτων καὶ διατυπώνεται ἀπὸ τὰς διαφόρους ἀντιλήψεις, κρίσεις καὶ σκέψεις ἡμῶν καὶ ξένων, ἀπάντων συγχρόνων¹. Ἐντὸς αὐτῶν τῶν σχέσεων νοοῦνται αἱ ψυχικαὶ καταστάσεις, αἵτινες παρορμοῦν πρὸς πολιτιστικὰς ἐνεργείας, αἱ ἀπαιτήσεις τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος, αἵτινες ὑποκινοῦν εἰς πολιτιστικὴν δημιουργίαν, συνέχουσιν τὰς γενεάς, καὶ ἀκόμη ἢ μεταφυσικὴ ἐκείνη δύναμις, ἣτις μόνη εἶναι ἱκανὴ νὰ ἐρμηνεύσῃ πολλοὺς νόμους διέποντας τὴν ζωὴν. Ὅλοι ὁμοῦ αὐταὶ αἱ καταστάσεις ἢ σκέψεις ἢ ἀπαιτήσεις κλπ. τῆς ζωῆς λαμβάνουσι χώραν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ὑπερατομικοῦ πνευματικοῦ περιεχομένου, τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς, τοῦ ὁποίου τὴν ὑπόστασιν ζητοῦμεν νὰ κατανοήσωμεν. Διὰ νὰ ἐπιτύχωμεν ὁμοῦ τοῦτο, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀντικρύσωμεν ὠρισμένα κίνητρα καὶ χαρακτηριστικὰ τῆς ζωῆς, ὑπὸ τὰ ὅποια νοοῦνται καὶ αἱ σκέψεις, καταστάσεις κλπ. τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ ἐξασκεῖται ἡ ἐπίδρασις τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς. Ὡς τοιαῦτα κίνητρα ἀναφέρομεν τὰ κάτωθι, ἢ κατανόησις τῶν ὁποίων ὁδηγεῖ εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς. Ἦτοι :

αα) Τὰς κυριαρχούσας ἀξίας.

ββ) Τὰ ἀναφαινόμενα διαφέροντα.

γγ) Τὰς ἠθικὰς ἐπιταγὰς.

αα) *Αἱ ἀξίαι*, αἵτινες κυριαρχοῦν εἰς μίαν ἐποχὴν, παρουσιάζουσι ἐκεῖνα τὰ ἰδεώδη καὶ ἐκείνας τὰς ἀρχάς, αἵτινες θέλγουν τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Αὐταὶ ὑποκινοῦν τὰ ἄτομα εἰς πολιτιστικὴν ἀντίστοιχον δράσιν καὶ ἐπομένως δεικνύουσι ἕνα χαρακτηριστικὸν γνῶρισμα περὶ τῆς ἀξιολογικῆς ἀποχρώσεως τῆς ζωῆς. Αἱ ἀξίαι αὐταί, ἐφ' ὅσον ἰσχύουσι διὰ τὰ ἄτομα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, παρουσιάζουσι ἀντικειμενικὸν κῦρος, ὅπερ διαφαίνεται :

Πρῶτον. Ἀπὸ τὴν σχέσιν πρὸς τὴν παράδοσιν, διότι εἰς τὴν

1. Th. Litt: Individuum und Gemeinschaft, Berlin, 1926, σ. 22 - 23.

μορφήν τῆς ἀξίας αὐτῆς ἔχουν ἐνθρονισθῆ καὶ συνυφανθῆ ἀξιολογικὰ συμπλέγματα (Wertkomplexe), ἅτινα ἱστορικὰ ἀνεγνωρίσθησαν¹ ὑπὸ τῆς δλότητος ὡς ἔγκυρα.

Δεύτερον. Ἀπὸ τὴν ἱκανοποίησιν τῆς συναισθηματικῆς καταστάσεως δλοκλήρου τῆς δλότητος, ἥτις ἀκριβῶς διὰ τοῦτο ἐκτιμᾶ τὴν ἀξίαν ταύτην.

Τρίτον. Ἀπὸ τὴν σχέσιν πρὸς τὴν διηρθρωμένην δλότητα (Struktur) τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος, ἥτοι ἀπὸ τὴν σχέσιν τῆς ἀξίας αὐτῆς πρὸς τὸ πνευματικὸν εἶναι, τὸ ὅπολον εἰς ἐκάστην ἐποχὴν ἰσχύει καὶ ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰς ἀντιλήψεις αὐτῆς.

Τέταρτον. Ἀπὸ τὴν μεταφυσικὴν ἱκανοποίησιν διὰ τούτων τῶν ἀναγκῶν τῆς ἐποχῆς καὶ τῶν συνεργούντων εἰς δημιουργίαν τοῦ πνεύματος αὐτῆς. Διότι εἰς πᾶσαν δημιουργίαν καὶ εἰς πᾶσαν βιωτικὴν μέριμναν παρουσιάζεται καὶ μία ἀπαιτήσις ἐσωτερικῆ νὰ τύχη ἡ ἐνέργεια αὐτῆ μιᾶς ἱκανοποιήσεως ἀπὸ μίαν ὑπερατομικῶς ἰσχύουσαν ἰδέαν ἢ ἔννοιαν. Ἡ ἱκανοποίησις ἤδη παρέχεται ὑπὸ ταύτης τῆς ἀξίας καὶ ἀπομακρύνει ἀπὸ ἡμᾶς πᾶσαν ἀβουλίαν ἢ δυσαρμονίαν.

Ἐξ ὧν τούτων καταδεικνύεται τὸ ἀντικειμενικὸν κῦρος μιᾶς ἀξίας, ἥτις γοητεύει τὴν ἐποχὴν τῆς.

Καὶ ναὶ μὲν ἴσως ἡ ἰσχὺς τῆς ἀξίας αὐτῆς εἰς μίαν ἄλλην ἐποχὴν νὰ ἔχη ἀπαμβλυθῆ, τοῦτο ὁμῶς δὲν ὑποτιμᾶ αὐτήν, ἀλλὰ τοῦναντίον ἡ συσχέτισις τῆς μὲ τὴν ἐποχὴν τῆς τὴν ὑπερυψώνει, διότι μία ἀξία μὲ περιεχόμενον ὑπεράνω τόπων καὶ χρόνων θὰ διέφευγε τὰ ὄρια τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, δὲν θὰ ἦτο ἄρα συνειδητῆ, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου, ὡς μὴ δυναμένη νὰ ἐκπληρωθῆ, μόνον ἀπογοήτευσιν θὰ ἐδημιούργει. Ἡ ἀξία ὁμῶς, ἥτις ἔχει κῦρος εἰς μίαν ἐποχὴν λόγῳ τῆς δυναμικότητός τῆς καὶ τῆς γοητείας τῆς εἰς τὴν ζωὴν, ἔνθα θεωρεῖται ὡς μοχλὸς αὐτῆς, ὁδηγεῖ μὲ τὴν κατανοήσιν τῆς εἰς τὴν κατανοήσιν τοῦ πνεύματος τῆς ἰδίας ἐποχῆς.

ββ) Τὰ ἀναφαινόμενα διαφέροντα, ἅτινα ἐκάστοτε διαδηλώνουν τὸν βαθύτερον πόθον τῶν ἀτόμων, χαρακτηρίζουν πάλιν τὴν ζωὴν, ὅπως πάλιν αὕτη ἔχει χρωματισθῆ ἀπὸ τὸ ἐπικρατοῦν πνεῦμα. Διότι αὐτὰ τὰ διαφέροντα ἐναρμονίζονται πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις, τὰς ὁποίας τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς δημιουργεῖ, καὶ ὑποδηλώνουν νοοτροπίαν, ἥτις εἶναι ἀσπαστῆ ὑπὸ τῆς δλότητος. Ἰδίως δὲ τὰ διαφέροντα ταῦτα ὡς ἰδιαιτέρος πόθος χαρακτηριστικώτερα καὶ ἐγτονώτερα ἀναφαίνονται εἰς τὴν νεότητα ἐκάστης ἐποχῆς, διότι ἡ νεότης ἀφ' ἑνὸς εἶναι μὲν

1. F. Krueger: Über Entwicklungspsychologie, 1915, σ, 222.

συνυφασμένη με ἰδανικά, ἀφ' ἑτέρου δὲ ζητεῖ νὰ δημιουργήσῃ, ἵνα ἀναγνωρισθῇ, ἵνα θεωρηθῇ εἰς τὴν ζωὴν ὡς χρήσιμον κοινωνικὸν μέλος. Τόσον δὲ τὸ περιεχόμενον τῶν ἰδανικῶν, ὅσον καὶ ἡ δημιουργικὴ κατεύθυνσις τῆς νεότητος, εἶναι ἀντίλαλος καὶ ἀπήχησις τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς, διότι μόνον εἰς τοῦτο τὸ πλαίσιον εὐδοκιμεῖ αὕτη καὶ εὐρίσκει τὴν ἐπιδιωκομένην ἀναγνώρισιν καὶ ἐκτίμησιν ἐκ μέρους τοῦ συνόλου¹. Διὰ μέσου ἄρα τῶν διαφερόντων καὶ δὴ τῆς νεότητος διαφαίνεται ἡ νοοτροπία τῆς ζωῆς καὶ κατανοεῖται τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς.

γγ) Αἱ ἠθικαὶ ἐπιταγαί, ἐφ' ὅσον εἶναι χαρακτηριστικὸν τοῦ ρυθμοῦ τῆς ζωῆς καὶ δὴ τῶν σχέσεων, αἵτινες διέπουν τοὺς ἀνθρώπους μιᾶς ἐποχῆς, ἀπηχοῦν πάλιν τὸ πνεῦμα αὐτῆς, τὸ ὁποῖον κυριαρχεῖ εἰς ταύτην τὴν ζωὴν. Διότι πᾶσα ἠθικὴ διαρρυθμῖσις εἶναι στενώτατα συνυφασμένη με τὸν πολιτιστικὸν χαρακτήρα μιᾶς ἐποχῆς καὶ πᾶν πολιτιστικὸν ἰδανικὸν εἶναι καὶ ἀξιολογικὴ ὑπόστασις. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀνθησις μιᾶς πολιτιστικῆς περιοχῆς εἰς μίαν ἐποχὴν ὁδηγεῖ εἰς νέαν ἠθικὴν, σύμφωνον πρὸς τὸ πολιτιστικὸν ἰδανικὸν τῆς ἐποχῆς, ἐνῶ ἐξ ἄλλου τὸ γεγονός τοῦτο καταδεικνύει ὅτι πᾶσα πολιτιστικὴ δημιουργία εἶναι ἴδιον τῆς θείας φύσεως τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου.

Οὕτω με τὰς κυριαρχούσας ἀξίας, ὡς ἰδανικὰ ἐλατήρια τῆς ζωῆς, με τὰ ἀναφαινόμενα διαφέροντα, ὡς χαρακτηριστικὰ τῆς νοοτροπίας καὶ τῶν πολιτιστικῶν κατευθύνσεων αὐτῆς, καὶ με τὰς ἠθικὰς ἐπιταγὰς, ὡς ἐννοίας διαμορφούσας τὸν ρυθμὸν τῆς

1. Τὸ γεγονός ἐν τούτοις τοῦτο δὲν θὰ πρέπη νὰ δημιουργήσῃ εἰς ἡμᾶς τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἡ νεότης παθητικῶς ἀποδέχεται τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, διότι μίᾳ τοιαύτῃ ἀντίληψιν θὰ ἐσθίμαινεν ὅτι πᾶσα προσπάθεια διὰ τὴν μόρφωσιν τῆς νεότητος θὰ ἦτο ἀδύνατος, ἐφ' ὅσον θὰ ἤρχετο εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς. Τὸ ἄντικτιον εἶναι γνωστὸν ὅτι εἶναι δυνατόν ἡ νεότης νὰ δράσῃ ἀξιολογικῶς πρὸς κατευθύνσεις, αἵτινες εἶναι ὑπόθεσις τοῦ μέλλοντος. Τὰ διαφέροντά της ἐν τούτοις δὲν ἀντιστρατεύονται πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς. Διότι τὸ πλαίσιον τῶν διδαγμάτων της ἀφορμᾶται ἀπὸ τὸ ἰσχυρὸν πνεῦμα, καὶ ὅταν θὰ ἔλθῃ ἡ ἰδικὴ της δημιουργικὴ περίοδος, θὰ δράσῃ κατὰ τὰς ἀρχὰς, κατὰ τὰς ὁποίας ἀνεντρέφη καὶ ἐγαλουχήθη. Εἶναι ὁμοίως καὶ ὑπόθεσις τοῦ μέλλοντος, διότι καθοδηγουμένη ἡ νεότης ἀντικρῦζει ὡς ἐκ τῆς φύσεώς της εἰς τὸ κυριαρχοῦν πνευματικὸν περιβάλλον της τὰ ἰδανικώτερα σημεῖα, διὰ τὴν πραγμάτωσιν τῶν ὁποίων κατόπιν θὰ ἀφιερωθῇ. Εἶναι ἀνάγκη ἄρα ὁ κατανοῶν νὰ διαγνώσῃ ποῖον στοιχεῖον ἐκ τῶν διδαχῶν, αἵτινες παρέχονται εἰς τὴν νεότητα, ἀποτελεῖ τὸ μεταίχμιον τῆς παλαιᾶς καὶ τῆς νέας ἐποχῆς, γνῶρισμα τὸ ὁποῖον κεντρίζει αὐτὴν εἰς τὰ διαφέροντά της.

ζωῆς, ὑπεισερχόμεθα εἰς τὸ πνευματικὸν περιεχόμενον καὶ εἰς τὴν μορφήν τῆς ζωῆς καὶ διὰ μέσου ταύτης κατανοοῦμεν τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς. Καὶ ἐφ' ὅσον εἰς τὴν κατανόησιν ταύτην ὁδηγοῦν ὄχι μόνον αἱ ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς, ἀλλὰ, ὡς εἶδομεν, καὶ αἱ πολιτιστικαὶ ἐκδηλώσεις, αἱ μορφαι καὶ οἱ χαρακτήρες τῆς ἐποχῆς καὶ ἀκόμη τὸ περιεχόμενον τῆς παραδόσεως, πρέπει ὁ κατανοῶν τὰ μέσα ταῦτα, ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει, νὰ τὰ χρησιμοποιήσῃ διὰ νὰ διευκολυνθῇ εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς.

β. Ἐκτὸς ὅμως τῶν μέσων τούτων πρέπει ὁ κατανοῶν νὰ ζήσῃ εἰς τὴν ψυχὴν του ὅλας τὰς ἀποχρώσεις τῆς ζωῆς, τοὺς νόμους καὶ τὸν ρυθμὸν αὐτῆς, ὡς καὶ τὰς πολιτιστικὰς κατευθύνσεις ἐκείνης, μὲ τὴν διαίσθησίν του δὲ νὰ συλλάβῃ τὸ βαθύτερον ἐλατήριο τοῦ πολιτιστικοῦ πνεύματος. Ἡ ἀνάγκη αὕτη τοῦ νὰ ἐπέλθῃ ἡ βίωσις ὑπὸ τοῦ κατανοοῦντος τῶν ὄρων καὶ κατευθύνσεων τοῦ κατανοουμένου πνεύματος τῆς ἐποχῆς ἀφορᾷ τὴν κατανόησιν τοῦ παρόντος μόνον πνεύματος. Ἐν τούτοις καὶ ἡ κατανόησις ἐνὸς παρωχημένου πνεύματος εἶναι κατορθωτὴ, ἂν οἱ ἴδιοι ὄροι τῆς ὡς ἄνω κατανοήσεως τηρηθοῦν καὶ μᾶς ὁδηγήσουν εἰς τὰ ἴδια ταῦτα μέσα, τὰ ὁποῖα θὰ εὐνοήσουν τὴν κατανόησιν τοῦ πνεύματος τούτου. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς:

α) Ὅτι ἡ κατανόησις αὕτη δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς μέσον καὶ διὰ τὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν μεταγενεστέρων τοῦ πνεύματος τούτου.

β) Ὅτι, ἐφ' ὅσον ἡ κατανόησις ἀποβλέπει εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τῆς παρούσης ἐποχῆς, ἡ κατανόησις τοῦ πνεύματος τῆς παρωχημένης ἐποχῆς θὰ λαμβάνῃ χώραν μόνον κατὰ τὸ ἰδανικὸν τῆς ἡμετέρας ἐποχῆς¹, ὅπως ἀκριβῶς τὸ ἴδιον τοῦτο πραγματοποιεῖται καὶ κατὰ τὴν κατανόησιν τῶν ἱστορικῶν χαρακτήρων. Καὶ ὡς κατὰ τὴν κατανόησιν τούτων ἀλλάσσει ἡ σημασία ἐκάστοτε διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τῆς ζωῆς μας, οὕτω καὶ εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ πνεύματος μιᾶς παρωχημένης ἐποχῆς ἐπέρχεται ἡ διαφοροποιήσις, τὴν ὁποῖαν ἡ ἐποχὴ ἀπαιτεῖ.

Μὲ τὴν κατανόησιν δὲ τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς μας ἐξασκεῖται ἡ σοβαρωτέρα ἐνέργεια εἰς τὴν ζωὴν μας, ὄχι μόνον διότι κατανοοῦμεν τὸ πνεῦμα, τὸ ὁποῖον μᾶς συνέχει καὶ δίδει μὲ τὴν ὑπόστασίν του ἀρμονίαν εἰς τὰς σχέσεις καὶ κατευθύνσεις τῆς δράσεώς μας, ὄχι μόνον διότι μὲ τὴν κατανόησιν τοῦ πνεύματος κατανοοῦμεν τὸν περιβάλλοντα

1. Th. Litt: Geschichte und Leben, σ. 208.

ἡμᾶς·κόσμον, καθὼς καὶ ἡμᾶς τοὺς ἰδίους, ἀλλὰ καὶ διότι, μὲ τὴν κατανόησιν αὐτοῦ παρορμώμενοι πρὸς κάτι ἰδανικώτερον καὶ πολιτιστικώτερον, δρῶμεν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ ἀξιολογικὰ καί, ἀντικρύζοντες ὑπὸ τὴν ὑψηλοτέραν τῆς ἀντίληψιν τὴν ἔννοιαν τῆς ζωῆς, χωροῦμεν πρὸς τὴν τελειώσιν μας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΡΤΙΟΛΙΩΤΗΣ